

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

ลำปางเป็นหนึ่งใน 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ที่ถือว่ามีประวัติศาสตร์ในอดีตอันยาวนาน เป็นดินแดนที่เคยรุ่งเรืองในนามของอาณาจักรล้านนา จากอดีตถึงปัจจุบันมรดกทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในจังหวัดลำปาง สะท้อนบทบาทและความสำคัญ และอัตลักษณ์ทางรูปแบบเฉพาะตัว ที่แตกต่างจากที่อื่น ๆ งานจิตรกรรมที่ปรากฏในลำปาง มีการค้นพบหลายช่วงเวลาหลายยุคสมัย จากอดีตยุคโบราณมีการค้นพบภาพเขียนสีที่ถ้ำผาไท หลักฐานภาพเขียนจิตรกรรมบนใบลาน ตลอดจนภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหาร ได้มีการสืบสานสร้างสรรค์ต่อเนื่องกันมา ตั้งแต่ยุคสมัยของภาพเขียนจิตรกรรมที่เป็นที่ยอมรับและมีเอกลักษณ์ คือ จิตรกรรมฝาผนังในพุทธศตวรรษที่ 22-24 ปรากฏผลงานในวัดสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร วัดเวียง อำเภอเถิน และอำเภอแจ้ห่ม วังเหนือ ได้แก่ วัดสบตี ตำบล แจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน วัดทุ่งคา อำเภอแจ้ห่ม วัดบ้านก่อ อำเภอวังเหนือ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีเรื่องราว รูปแบบลวดลาย และสีสัน ที่มีอัตลักษณ์เป็นของตนเองที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

จิตรกรรม (painting) เป็นผลงานภาพเขียนสีของไทยแต่โบราณ นิยมเขียนกันไว้เป็นพุทธบูชาตามผนังโบสถ์ วิหาร และศาลาการเปรียญ แม้แต่คูหาภายในองค์พระปรางค์และพระสถูปเจดีย์ และที่ผนังถ้ำ ยังเรียกกันว่า จิตรกรรมฝาผนัง หรือ (Mural Painting) อันมีอยู่ในท้องที่ต่างๆ หลายแห่งในประเทศไทย และที่เขียนในสมุดไทย เช่น สมุดเรื่องไตรภูมิ เป็นต้น ซึ่งเราจะเห็นว่างานจิตรกรรมไทยนั้น เกิดขึ้นมาควบคู่ไปพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา ที่เป็นศาสนาประจำชาติ งานจิตรกรรมสามารถแสดง และสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม คติความเชื่อ บางครั้งก็ทำหน้าที่บันทึกเรื่องราวสำคัญเชิงประวัติศาสตร์ ถือเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา

การวาดรูประบายสี ในลักษณะจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ วิหาร ตู๊พระธรรม หีบพระธรรม ตลอดจนภาพพระพุทธรูป ในเขตจังหวัดลำปาง จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในจังหวัดลำปางมีความงดงามทรงคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมอย่างยิ่ง นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ภาพจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปางที่เด่น ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งมีอายุประมาณ 500 ปี นับว่าเก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ นอกจากนี้ยังพบว่ามีจิตรกรรมฝาผนังในที่อื่น ๆ อีก ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังในวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง จิตรกรรมฝาผนังวัดนาแสง จิตรกรรมฝาผนังวัดสบตี จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งคา จิตรกรรมฝาผนังวัดปงยางคก จิตรกรรมฝาผนังวัดแสนเมืองมา เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างลำปาง เกิดขึ้นมานานหลายร้อยปี มีผลงานจำนวนมากที่ถูกกาลเวลากัดกร่อนทำลายไป เนื่องจากการเขียนบนวัสดุที่ไม่มีความคงทน แต่ก็มีบางส่วนหลงเหลือหลักฐานปรากฏในศาสนสถาน โบสถ์ วิหารโบราณ จึงเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในอดีต ที่สร้าง

ฝากไว้ให้กับคนรุ่นหลังเห็นความสำคัญและคุณค่า ช่วยกันอนุรักษ์เป็นสมบัติของชาติสืบต่อไป การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์องค์ความรู้ สำหรับเป็นรากฐานที่หากได้ศึกษา วิเคราะห์ ให้เกิดองค์ความรู้ ที่สามารถนำไปถ่ายทอดผ่านกิจกรรมในวิถีชุมชน และ การนำไปจัดกิจกรรมด้านศิลปะ ในสถานศึกษา เป็นการปลูกฝังให้เยาวชน ละชาวบ้านเห็นคุณค่าในผลงานจิตรกรรมฝาผนังที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างความภาคภูมิใจโดยส่วนรวมให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง เกิดความตระหนักและสำนึกรักษาภูมิปัญญาที่มีคุณค่าในอดีต ตลอดจนเกิดความภาคภูมิใจต่อรากเหง้าชุมชนของตนเอง

ดังนั้น การศึกษารูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนัง สกุลช่างลำปาง เป็นการศึกษาค้นคว้ารวบรวม วิเคราะห์จัดหมวดหมู่ข้อมูล ถ่ายทอดองค์ความรู้ เผยแพร่ และบริการสำหรับผู้ที่สนใจที่ต้องการศึกษาค้นคว้าต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างลำปาง ในจังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อัตลักษณ์ในงานจิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างลำปาง ก่อนปี พ.ศ. 2500
3. เพื่อรวบรวมวิเคราะห์องค์ความรู้ ในด้านรูปแบบภาพจิตรกรรมสกุลช่างลำปาง เพื่อประยุกต์ใช้สร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดในอนาคต
4. เพื่อจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ ในรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างลำปาง เผยแพร่แก่ผู้สนใจ เยาวชน บุคคลทั่วไป ตระหนักและเห็นคุณค่าภูมิปัญญาในอดีต

ขอบเขตการวิจัย

โดยขอบเขตผลงานจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปาง ทั้งจิตรกรรมบนแผ่นไม้ จิตรกรรมบนผนังปูน และจิตรกรรมบนผืนผ้า (พระบฏ) ที่มีรูปแบบและลักษณะที่โดดเด่นตามวัดกลุ่มเป้าหมาย

เป็นผลงานที่มีอายุในช่วงเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 ถึง ก่อนปี พ.ศ. 2500 ได้แก่ วัดต่างๆ จำนวน 12 วัด ดังนี้

1. วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา
2. วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร
3. วัดไหล่หินหลวงช้างยืน อำเภอเกาะคา
4. วัดแสงเมืองมา อำเภอเมือง
5. วัดนาแสง อำเภอเกาะคา
6. วัดเวียง อำเภอเถิน
7. วัดบ้านก่อ อำเภอวังเหนือ

8. วัดทุ่งฝูง อำเภอวังเหนือ
9. วัดทุ่งคา อำเภอแจ้ห่ม
10. วัดสบลี อำเภอเมืองปาน
11. วัดนาคตหลวง อำเภอแม่ทะ
12. วัดบ้านสัก อำเภอเมือง

2. ขอบเขตพื้นที่

สำรวจ เก็บข้อมูลวัดที่ปรากฏร่องรอยสมบูรณ์ของงานจิตรกรรมฝาผนังมากพอ ครอบคลุมพื้นที่ 8 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร อำเภอเถิน อำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองปาน อำเภอแม่ทะ

ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

สร้างองค์ความรู้จากฐานภูมิปัญญาด้านจิตรกรรมฝาผนัง สกูลช่างลำปาง เพื่อการส่งเสริมอนุรักษ์และพัฒนาคุณค่าทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ทราบประวัติความเป็นมางานจิตรกรรมฝาผนังกลุ่มต่างๆ ในจังหวัดลำปาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงก่อนปี พ.ศ. 2500
2. ได้วิเคราะห์เรื่องราว รูปแบบ องค์ประกอบและอัตลักษณ์งานจิตรกรรมฝาผนังสกูลช่างลำปาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงก่อนปี พ.ศ. 2500
3. ได้ทราบความสัมพันธ์ และการรับอิทธิพลของงานจิตรกรรมฝาผนัง สกูลช่างลำปาง
4. ได้นำเสนอเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจในงานจิตรกรรมฝาผนังสกูลช่างลำปาง ผ่านการจัดนิทรรศการ และการเขียนบทความ เอกสาร รายงาน รูปเล่มสิ่งพิมพ์ ให้เกิดความรู้ ตระหนัก และเห็นคุณค่าความสำคัญต่องานจิตรกรรมฝาผนัง สกูลช่างลำปาง

วิธีการดำเนินการ

1. ประชุมชี้แจงแผนการดำเนินการโครงการ อธิบายรายละเอียด ภารกิจ แผนงานภาคสนาม ระยะเวลา ผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม ทั้งในด้านการเตรียมการเอกสาร ติดต่อประสานงานทั้ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง บุคลากรของวัดและชุมชน การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ สถานที่ในการทำกิจกรรม ตลอดจนเครื่องมือต่างๆในการเก็บข้อมูล ได้แก่ กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง เป็นต้น ตลอดจนแบบ สอบถาม แบบประเมินต่างๆ

2. ศึกษาข้อมูล ทำแผนภาคสนาม กำหนดเป้าหมาย โดยการศึกษาข้อมูล หลักการ ความรู้ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนังล้านนา จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในฐานข้อมูลจาก ห้องสมุด เอกสารตำรา รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ จากนั้นกำหนดเป้าหมายในแต่ละขั้นตอนการ ดำเนินงาน รวมถึงกำหนดเป้าหมายภาคสนาม ซึ่งได้แก่วัดที่ปรากฏร่องรอยการค้นพบภาพจิตรกรรม ฝาผนัง ตามผนังวิหาร ไม้คอสอง ผืนผ้า(ตุ่งค่า) ที่มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 ถึง ก่อนพ.ศ. 2500

3. ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม รวบรวมรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนัง สกูลช่างลำปาง ใน พุทธศตวรรษ ที่ 22 ถึงงานจิตรกรรมฝาผนังก่อนปี พ.ศ. 2500 ตามพื้นที่ที่กำหนด โดยดำเนินการ ประชุมกลุ่มย่อยบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนพื้นที่ ที่วัดตั้งอยู่ ผ่านการประสานงานกับทั้งพระสงฆ์ และผู้นำชุมชน ผ่านกิจกรรมการพูดคุย สัมภาษณ์ การตอบแบบสอบถาม เพื่อศึกษาบริบทของชุมชน วัด งานจิตรกรรม ทัศนคติต่องานจิตรกรรม สำหรับไปวิเคราะห์ ประกอบการสรุปผลต่อไป โดยแบ่งพื้นที่ และกลุ่มวัด ได้ดังนี้

3.1 อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดปงยางคก วัดไหล่หิน วัดนาแสง

3.2 อำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองปาน ได้แก่ วัดบ้านก่อ วัดทุ่งผุ่ วัดทุ่งคา วัด สบถี

3.3 อำเภอเมือง ได้แก่ วัดแสงเมืองมา วัดบ้านสัก

3.4 อำเภอเถิน อำเภอแม่ทะ ได้แก่ วัดอุ้มลอง วัดเวียง วัดนาคตหลวง

ข้อตกลงเบื้องต้น

จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างลำปาง หมายถึงผลงานจิตรกรรมที่มีรูปแบบ ลักษณะที่โดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ สร้างสรรค์โดยช่างเขียนท้องถิ่น เป็นผลงานที่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นระหว่างพุทธ ศตวรรษที่ 22 ถึงก่อนปี พ.ศ. 2500 โดยแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ จิตรกรรมที่เกิดจากฝีมือบุคคล เรียกว่า จิตรกรรมฝีมือช่าง อีกกลุ่มคือจิตรกรรมที่มีรูปแบบ แบบแผน การถ่ายทอดที่มีมาตรฐานแน่นอน ตายตัวจากแหล่งเรียนรู้แบบสำนัก หรือสถานศึกษา เรียกว่า จิตรกรรมสกุลช่าง ความหมายของ จิตรกรรมที่ผลงานที่ศึกษามีช่วงระยะเวลาสั่งสมยาวนานพอสมควร และในช่วงเวลาดังกล่าว ปรากฏ

ร่องรอยหลักฐานผลงานการสร้างสรรคงานจิตรกรรมทั้งสองแบบ ไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างชัดเจน จิตรกรรมสกุลช่างลำปาง จึงเป็นสิ่งที่เรียกผลงานจิตรกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของจิตรกรรมในพื้นที่จังหวัดลำปาง

อัตลักษณ์ เนื่องจากลำปางมีประวัติศาสตร์ยาวนาน ดังนั้นผลงานจิตรกรรมฝาผนังที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้น จึงได้รับอิทธิพลจากตัวแปรที่เป็นวิถีชีวิต เหตุการณ์ สังคม วัฒนธรรม ปรากฏในผลงาน อัตลักษณ์ในงานศิลปะที่อื่นอาจมีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียว แต่อัตลักษณ์ของงานจิตรกรรมลำปาง ต้องยอมรับในความหลากหลายตามช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ดังนั้นอัตลักษณ์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังแต่ละกลุ่ม ไม่ว่าจิตรกรรมพื้นบ้านอิทธิพลศิลปะพม่า จิตรกรรมอิทธิพลรูปแบบไทยใหญ่ เป็นต้น ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและมีอยู่จริงในงานจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปาง เส้นห์ของงานจิตรกรรมสกุลช่างลำปาง จึงเป็นเส้นห์ที่เกิดจากความแตกต่าง ชัดแย้ง ที่ผสมผสานอย่างกลมกลืน การรับรู้สุนทรียะในจิตรกรรมฝาผนังแต่ละกลุ่ม จึงต้องเปิดกว้างทั้งศิลปะลายคำที่ตื่นตาตรึงใจ ของวัดพระธาตุลำปางหลวง และลายเส้นช่างพื้นบ้านที่หยาบกร้าน ไร้อจริต แต่แสดงออกอย่างจริงใจ ก็นับเป็นผลงานสื่อสุนทรียะธาตุที่คุณค่าความงดงามไม่แตกต่างกัน